

O'SIMLIK NOMLARINING LEKSIK VA MORFOLOGIK TAHLILI

Xidirova Iroda - Ilmiy rahbar

Pardayeva Nargiza

Termiz davlat universiteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Maqolada XI–XV asrlardagi lug'atlardagi o'simlik va unga oid nomlarning leksik va morfologik jihatdan tahlili yoritib berildi. Shuningdek, ba'zi so'zlarning ma'nolari leksik jihatdan boshqa so'zga teng ekanligi aniqlashtiriladi. Morfologiyada ba'zi so'zlarning ma'nolari turli xil so'z turkumlarida ekanligiga duch kelamiz.

Kalit so'zlar: Morfologik tahlil, leksik tahlil, bitik, baqla, momiq, “Muhokamat ullug'atayn”, “Devonu lug'oti-t-turk”, “At-tuhfatuz zakiyatu fil lug'otit”.

LEXICAL AND MORPHOLOGICAL ANALYSIS OF PLANT AND RELATED NAMES

Abstract. This In the article, the lexical and morphological analysis of the Plant and related nouns in the dictionaries of the 11th–15th centuries was highlighted. It is also determined that the meanings of some words are lexically equivalent to other words. In morphology, we come across that the meanings of some words are in different word groups.

Key words: Morphological analysis, lexical analysis, bitik, bagla, fluff, “Muhokamat ullughatayn”, “Devonu lug'oti-t-turk”, “At-tuhfatuz zakiyatu fil lug'otit”.

ЛЕКСИЧЕСКИЙ И MORFOЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РАСТИТЕЛЬНЫХ И РОДСТВЕННЫХ НАЗВАНИЙ

Аннотация. В статье дан лексико-морфологический анализ названий растений и родственных им названий в словарях XI–XV вв. Также уточняется, что значения некоторых слов лексически эквивалентны другому слову. В морфологии мы сталкиваемся с тем, что значения некоторых слов находятся в разных словосочетаниях.

Ключевые слова: Морфологический анализ, лексический анализ, битик, бака, пух, «Мухокамат ул-лугъатайн», «Девону лугъоти-т-тюрк», «Ат-тухфатуз закияту фил лугъотит».

O'rta Osiyo xalqlarining atoqli farzandi Mahmud Koshg'ariy XI asrda yashab ijod etdi. Uning bebaho “Devoni lugotit turk” asari u davr madaniy hayotida va tilshunoslik

tarixida alohida sahifa ochdi. "Devonu lugotit turk" da shaharlar, qishloqlar, dengiz, suv, uy-rozgor buyumlari qushlar, hayvonlar astranomik malumotlar, qabila va urug nomlari keltirilgan. Ayniqsa, o'simlik nomlari lingvistik jihatdan batafsil keltirilgan.

Bunda har so'zning manolari, polisemiya, omonomiya, sinonim, antonim sozlar chuqur tahlil qilinadi. Tovushlar fonemalarning tahlili ancha mukammal: unli va undosh fonemalar, choziq va qisqa unlilar, ularning talaffuzi va orfografiyasi, tildagi fonetik hodisa va qonuniyatlar batafsil izohlangan.

Yana bir ikkinchi asarimiz "At-tuhfatuz zakiyatu fil lug'otit turkiya" asari.

Bu asar XIV asrda Misrda yozilgan bolib uni yozgan muallifning ismi malum emas. Asar mamluk-qipchoqvvvvtilida yozilgan. Bu til XIII–XV asrlarda Misr va Suriya savdogarlari, davlat xizmatchilari foydalanilgan til edi. Navbatdagi asar "Muhokamat ul-lug'atayn" Alisher Navoiyning asarida o'zbek tilining boyligini, qudratini, o'sha zamonning adabiy tillari qatoridan o'rin olishga qodir va haqli ekanligini ilmiy tomondan isbotladi. Asarda o'zbek (turkiy) va fors tillari unli tovushlar, leksika va morfologiya doirasida o'zaro qiyoslanadi.

Ushbu asarlar asosida ayrim lug'atlarning leksik va morfologik tahliliga to'xtalib o'tish mumkin. Asarlarda keltirilgan o'simlik nomlarini leksik jihatdan tahlil qilsak, masalan: "**o'simlik**" so'zi "Devonu lug'oti-t-turk" asarida **ot** (o't) so'zi shaklida qo'llanilgan (28-bet).

At-tuhfa asarida esa **javshan** (73-bet), bundan tashqari **baqla** so'zi shaklida ham keltirilgan (95-bet). Devonu lug'oti-t-turk asarida osimlik manosida keltirilgan **ot** so'zi (28-bet) At-tuhfa asarida achchiq o't ma'nosida kelgan (236-bet). At-tuhfa asarida o'simlik ma'nosida qo'llanilgan "**bitik**" so'zi Qadimgi turkiy tilda kitob ma'nosi ham anglatgan. Devonu lug'oti-t-turk asarida keltirilgan "**momiq**" so'zi (233-bet) paxta so'zi ma'nosida qo'llangan.

Bu so'zni morfologik jihatdan tahlil qilsak Devonu lug'oti-t-turk asarida ot so'z turkumidagi qo'llangan, ammo bu so'z hozirgi adabiy tilimizda sifat so'z turkumiga oid so'z hisoblanadi.

Tariq o'simligi Devonu lug'oti-t-turk asarida **ugur** shaklida (34-bet) At-tuhfatuz zakiyatu fil lug'otit turkiya asarida esa **tari** shaklida (55-bet) keltirilgan leksik jihatdan bu so'zlar bir xil ma'noga ega. Shuningdek, "**arpa**" o'simligi ham shaklan ushbu ikki asarda berilgan lug'atlardan farq qiladi. Xususan, At-tuhfatda "**arpa**" shaklida (170-bet) Devonda esa **ortgun** (o'rtgun) (465-bet) shaklida keltirilgan. Bundan ko'rinadiki, o'sha davrda shaklan har xil bo'lgan so'zlar ma'no jihatdan bir xil ma'noga ega ekanligini ko'rdik. O'sha davr leksikografiyasi uchun ham bu so'zlar olimlar nutqida aynan kerakli manba bo'lib xizmat qilgan.

Devonu lug'oti-t-turk asarida keltirilgan "**yaš**" so'zi (326-bet) ko'kat, sabza ma'nosida kelgan bu so'zni morfologik jihatdan tahliliga e'tibor bersak, bu so'z asarda

ot so'z turkumi ma'nosida qo'llanilgan, hozirgi o'zbek adabiy tilimizda esa bu so'z ham ot, ham sifat so'z turkumi ma'nosida qo'llanadi.

Negaki yosh – insonning yoshi ma'nosida ot so'z turkumida, tashqi ko'rinish ma'nosida sifat so'z turkumiga oid so'z hisoblanadi. Alisher Navoiyning Muhokamat ul-lug'atayn asarida keltirilgan "**rayohin**" so'zi (44-bet) biz yuqorida keltirib o'tgan "Devonu lug'oti-t-turk" asaridagi "**yaš**" so'zi bilan leksik jihatdan bir xil ma'noga ega.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holatda shuni aytish mumkinki, har bir lug'atni leksik va morfologik jihatdan tahlil qilganimizda lug'atlardagi har bir so'z turli xil ma'nolarga ega ekanligining guvohi bo'ldik. Lug'atlar har bir davrdagi o'ziga xos xususiyatlarni saqlab qolgan. Bu lug'atlarni ko'rib o'tish jarayonida biz o'sha davrdagi XI–XV asrlardagi urug'-qabilalarning har birida lug'atlar leksikasi o'zgacha ekanligi hamda lug'at boyligining keng ekanligiga amin bo'ldik.

REFERENCES:

1. Alisher Navoiy. Muhokamat ul-lug'atayn. – Toshkent:
2. At-tuhfatuz zakiyatu fil lug'otit turkiya. – Toshkent: Fan, 1968. – B. 123.
3. Devonu lug'oti-t-turk. G'afur G'ulom nomidagi matbaa -nashriyot uyi, Toshkent, 2017 yil, 488 bet.
4. Khidirova I. 2023. PEYORATIVE, DEGORATIVE VOCOBULARY IN FAMILY SPEECH (EXAMPLE OF THE KHIDIROVA AND SHAYMATOV FAMILIES) Modren Science and Research, 2 (3)
5. O'.Xoliyorov, B. Mengliyev O'zbek tilining so'z yasalish lug'ati — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008.